

Böyük mütəfəkkir və ədib

Nəslə-kökü barədə arxiv sənədlərində, tarix kitablarında zəngin məlumatlar var. Mənsub olduğu soyadın nümayəndələri arasında Azərbaycan tarixində, ədəbiyyatında, mədəniyyətində, incəsənətində parlaq istedadı, əməlləri ilə məşhurlaşanlar çoxdur. Abbasqulu ağa Bakıxanovu da şöhrətləndirən, adını əbədiləşdirən dərin zəkası, bənzərsiz istedadı, özünəməxsus yaradıcılıq üslubu, dəst-xəti olub. Bu il mütəfəkkir alimin anadan olmasının 230 illiyidir.

Bakı xanları nəslindən olan II Mirzə Məhəmməd xanın ailəsində 1794-cü il iyunun 21-də Əmircan kəndində dünyaya gələn Abbasqulu ağa Bakıxanovun ömrünün ilk illəri Bakıda keçdi. O, 8 yaşmadək Abşeronun Əmircan, Maşağa, Balaxanı və Ramana kəndlərində yaşadı.

Taxt-tac sahibi olmaq yalnız güc, qüdrət demək deyil. Həm də sonu görünməyən qovğalar, çəkişmələrdir. Abbasqulu ağa Bakıxanovun da atası II Mirzə Məhəmməd xan 1802-ci ildə xanlıq taxtı uğrunda mübarizədə öz əmisi oğlu Hüseynqulu xana yenildi. Düşdüyü vəziyyəti onu ailəsi ilə birlikdə Qubaya, vaxtilə yaxın qohumu olan Fətəli xanın bağışladığı Amsar kəndinə köçməyə vadar etdi. Abbasqulu ağa 1819-cu ilədək bu kənddə yaşadı. Yarımqı qalmış təhsilini orada davam etdirdi. Ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənməsi həmin dillərdə yazılmış dünyaca məşhur əsərləri oxumasına imkan yaratdı. Abbasqulu ağa Bakıxanov ədəbiyyat, ilahiyyat və fəlsəfəni də mükəmməl öyrənməyə səy göstərdi.

O, 1819-cu ildə Qafqazın baş hakimi general Yermolovun dəvəti ilə Tiflisə getdi. Qafqaz Baş Hərbi İdarəsində

Şərq dilləri tərcüməçisi vəzifəsinə qəbul olundu. Həmin vəzifədə 26 il çalışdı. Tiflis mühiti, orada tanış olduğu ziyalılarla görüşləri gənc Abbasqulun dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynadı. Abbasqulu ağa Tiflisdə Mirzə Fətəli Axundzadə, Fazil xan Şeyda, Mirzə Şəfi Vazeh, Aleksandr Qriboyedov, Fridrix Bodenştedt və başqaları ilə dostluq etdi, rus yazıçısı, dramaturqu, diplomati Aleksandr Qriboyedovun bir sıra əsərlərinin ilkin variantda oxucusu oldu.

Abbasqulu ağa Bakıxanov 1827-ci ildə Cənubi Azərbaycana getdi. 1833-1834-cü illərdə isə Varşava və Peterburqda yaşadı. Rus şairi Aleksandr Puşkinin ailəsi ilə tanış oldu. Qubaya 1835-ci ildə döndü. Həm elmi və ədəbi yaradıcılığını davam etdirdi, həm də "Gülüstani" adlı ədəbi məclis yaratdı.

Tarix, astronomiya, coğrafiya, məntiq, psixologiya və digər elmlərə aid əsərləri Abbasqulu ağa Bakıxanovun hətərəfli alim olduğunu təsdiq edir. Azərbaycan elm tarixində özünəməxsus yer tutan Bakıxanova "Qanuni-Qüdsi", "Əsrarül-mələküt", "Təhziübül-əxlaq", "Eynül-mizan", "Gülüstani-İrəm" kimi əsərləri böyük şöhrət gətirdi.

O, klassik ədəbiyyatın mükəmməl bilicilərindən idi. İlk gənclik illərindən başlayaraq ömrünün sonlarına qədər Qüdsi təxəllüsü ilə Azərbaycan və fars dillərində şeirlər qələmə aldı.

Filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov yazırdı ki, Abbasqulu ağa Bakıxanovun bizə məlum olan ilk irihəcmli bədii əsəri 1820-ci ildə - 26 yaşında Qubada yaşayarkən Azərbaycan dilində yazdığı "Riyazül-Qüds"dür. "Riyazül-Qüds" Kərbəlada baş verən hadisələrə, şiələrin əsas müqəddəslərinin həyat və əməllərinə həsr edilib. Tədqiqatçı Ənvər Əhmədov da əsərin Bakıxanovun həyatının Quba dövrünə aid olduğunu bildirib. Araşdırıcılar qeyd ediblər ki, bu əsər 1820-ci ilin payızında şiə sakinlərinin xahişi ilə Azərbaycan dilində yazılıb. Əsər Həzrət Əlinin oğlu İmam Hüseynin faciəli taleyindən və Kərbəla hadisəsindən bəhs edir.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun 1837-ci ildə yazdığı "Kitabi-Əsgəriyyə" adlı hekayə "Riyazül-Qüds"dən sonra ikinci nəsr əsəridir. "Kitabi-Əsgəriyyə"də müəllif fanatik cəmiyyətdə problemlərlə üzləşən iki gəncin qarşılıqlı məhəbbətindən, sevgi azadlığından bəhs edir, xurafata qarşı çıxırdı. "Əsrarül-mələküt" adlı astronomiyaya dair əsəsini isə o, 1839-1840-cı illərdə qələmə almışdı.

Məşhur "Gülüstani-İrəm" əsəri ilə Abbasqulu ağa Bakıxanov Azərbaycan tarixşünaslığının əsasını qoydu. 1841-ci ildə farsca yazdığı bu əsərdə o, Azərbaycan xalqının, xüsusilə

Şirvan və Dağıstanda yaşayan tayfa və xalqların tarixini, qədimlərdən başlayaraq 1813-cü ilədək - "Gülüstani müqaviləsi" nə qədər olan dövrü təsvir etdi. Əsər əsas etibarilə müqəddimə, beş fəsil və nəticədən ibarətdir. Tədqiqatçılar diqqətə çatdırıblar ki, Abbasqulu ağa Bakıxanov "Gülüstani-İrəm" əsərini yazarkən təqribən 100-dən çox mənbədən istifadə edib. Onların içərisində Herodot, Strabon, Tasit Kornelli, Plutarx, Təbəri, Məsudi, İbn-Hövqəl, İbn-əl-Əsir, Yaqut Həməvi, Əbülfida, Həmdullah Qəzvini, Mirxond, Xondəmir, Şərəfəddin Yəzdi, Məhəmməd Pəfi Şirvani, Katib Cələbi, Qollikov, Karamzin, Ustryalov və digər məşhur yunan, Roma, rus, Azərbaycan, ərəb və fars müəlliflərinin əsərləri var.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun çoxşaxəli yaradıcılığına jurnalistlik də daxil idi. O, jurnalist kimi "Tiflisskiye vedomosti", "Zakavkazskiy vestnik", "Kavkaz" qəzetləri ilə əməkdaşlıq edirdi.

Azərbaycan xalqının gərəkli şəxsiyyətlərindən biri, böyük mütəfəkkir, maarifçialimi, tarixçi şair Abbasqulu ağa Bakıxanovun ömrü 1847-ci ildə vətənindən uzaqlarda bitdi. Məkkədən Mədinəyə gedərkən vəba xəstəliyindən vəfat edən Abbasqulu ağa Vadiyi-Fatma adlanan yerdə dəfn olunub.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"*